

Ella Viitaniemi (toim.), *Kirkko, papisto ja yhteiskunta 1600–1800* [Kyrkan, prästerskapet och samhället 1600–1800] (Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2023). xx + 311 s.

Kasper Kepsu, Åbo Akademi

Man brukar poängtera att religion inte går att urskilja från det övriga samhället under tidigmodern tid. Religionen fanns med på alla plan i livet. I antologin redigerad av Ella Viitaniemi, verksam vid Tammerfors universitet, är denna tanke grundmurad också i rubriken ("Kyrkan, prästerskapet och samhället 1600–1800"). Viitaniemi poängterar att sambandet mellan kyrkans och den framväxande statens maktstrukturer och ideologier är särskilt stark. Geografiskt behandlar boken ungefär det område som idag hör till Finland, även om det inte framgår i rubriken.

Antologin är uppdelad på tre teman som vardera utgör en del i boken. För det första prästerskapet och familjen som en del av samfundet. I den här delen granskas prästfamiljernas och prästgårdarnas roll och betydelse, både lokalt och ur ett bredare samhällsligt perspektiv. Hushåll, familj och skolning är i fokus. För det andra studeras kyrkan som en gemensamt byggt rum. Kyrkor byggdes enligt noggranna planer och de hade inte bara en helig utan också en social funktion. I den här delen behandlas byggnads- och konsthistoria samt arkitektur. För det tredje undersöks kyrkan som en arena för interaktion, information och politik. Utgångspunkten i den här delen är prästerskapets verksamhet inom politik och kronans administration. Prästerna granskas som aktörer mellan centralmakt och lokalsamhälle, inte minst inom informationsförmedling. I den här delen tangeras frågor som språk och skriftlighet och uppbyggnaden av patriotism.

Författarna är historiker, arkeologer och arkitekter, allt från doktorander till emeriterade professorer. De flesta är verksamma vid Tammerfors och Jyväskylä universitet. Antologin är mycket omsorgsfullt redigerad. Den är försedd med grundliga hänvisningar och register för både sakord samt person- och ortnamn.

<https://doi.org/10.7557/4.7695>

Copyright: © 2024 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Språket är genomgående tydligt och slarvfelen ytterst få. Majoriteten av artiklarna tangerar 1700-talet eller åtminstone närliggande decennier.

I den första delen är artiklarna skrivna av Miia Kuha, Antti Riihinen och Sofia Kotilainen. I Kotilainens artikel behandlas hemundervisning för flickor i prästgårdar på landsbygden under 1800-talets mitt. Kuhas och Riihinen avsnitt är i högre grad förknippade med 1700-talet. Prästerskapets roll i lokalsamhället kommer starkt fram i båda artiklarna. Enligt tidsperiodens patriarkala ideal skulle prästen och prästfamiljen verka som en förebild för församlingen vad gäller kristligt och sedesamt leverne. Därutöver hade i synnerhet prästfrun ett betydande ansvar i hushållet. Prästgårdarna var halvvoffentliga tjänsteboställen, men samtidigt gårdar med en förhållandevis stor produktion.

I praktiken uppnåddes inte alltid normerna. Miia Kuha visar hur prästfamiljen Brudgum i Savolax i Östra Finland i slutet av 1600-talet och början av 1700-talet hamnade i ond cirkel präglad av social nedgång. Kyrkoherdens son led av mentala problem, uppträdde våldsamt och avrättades slutligen för dråp. Kyrkoherden själv var också våldsam mot sin fru, som i sin tur uppträdde berusad i kyrkan. Trots att prästfamiljens beteende inte motsvarade idealet, blev den inte utstött av församlingen. Däremot minskade enligt Kuha möjligheterna för familjens dotter att gifta sig in i det högre prästerskapet. Kuhas artikel visar domböckernas vikt i forskningen av teman med fragmentariskt källmaterial. Det förblir emellertid i viss mån oklart i vilken mån Kuhas forskningsresultat kan generaliseras. Antti Riihinen konstaterar också att församlingsmedlemmarna inte prioriterade ett föredömligt leverne och akademisk skolning vad gäller prästerskapet. Präster valdes i första hand baserat på tidigare kontakter till församlingen och frågor om försörjning.

Antti Riihinen behandlar det lutherska prästerskapet i det så kallade Gamla Finland, det vill säga de tidigare svenska territorier i sydöstra Finland och Karelen som övergick till Ryssland i samband med frederna i Nystad (1721) och Åbo (1743). Tillsammans med de forna svenska Östersjöprovinserna Estland, Livland och Ingermanland bildade dessa områden en region präglad av lutherdom i det västra Rysslands gränsområden. I äldre forskning har det lutherska prästerskapets bildning och moral starkt ifrågasatts, men enligt Riihinen är denna bild färgad av nationella tankar. Läget var förvisso svårt, men grundproblemet var den lutherska kyrkans ostabila situation i Gamla Finland, i synnerhet från och med 1700-talets slut. Den ryska administrationen och den ortodoxa kyrkan kunde hela tiden påverka verksamheten. Bildningsnivån bland prästerskapet sjönk och församlingarna i Gamla Finland lockade inte heller präster från den del av Finland som fortfarande hörde till Sverige.

Den inledande artikeln i den andra delen behandlar markeringar i medeltida stenkyrkor och är skriven av Panu Savolainen, Liisa Leppänen, Ilari Aalto

och Laura Laine. Det arkitektoniska och konsthistoriska inslaget fortsätter i Tiina Miettinen och Leena Elina Valkeapääs artikel om läktarmålningar i Hauho kyrka. Den tavastländska kyrkans läktare målades 1772 av Jonas Erik Korler. Han ansågs tidigare vara en lokal soldat som var okunnig som målare, men Miettinen och Valkeapää har utrett att han i själva verket härstammade från en prästfamilj i Södermanland i Sverige. Förmodligen hade han innan soldatkarriären varit målarlärling, men av någon anledning hade han inte avancerat högre upp i hantverkarhierarkin. Han hade kunskaper i materialhantering, men saknade sådana i figurmålning, vilket ledde till ett klumpigt slutresultat. Genom sina grundkunskaper och sociala bakgrund lyckades han ändå uppnå status i lokalsamhället och kunde fortsätta livnära sig som hantverkare. Den andra delen avslutas med Raisa Maria Toivos artikel om heliga rum i erfarenhetsvärlden för människor på 1600-talet, som utgör det kanske mest teoretiskt inriktade inslaget i antologin.

Antologins tredje del inleds med en artikel om upptagning av kollekt skriven av Britt-Marie och Nils Erik Villstrand. De jämför kollekterna från Kvevlax i närheten av Vasa i Österbotten och från Säby i Mälardalen åren 1751–1760 och 1811–1820. Att understöda människor i nöd var en kristlig dygd, men kollekterna hade också en statsuppbyggande funktion, i och med att det visade att rikets undersåtar solidariskt tog hand om varandra. Författarna använder begreppet *vardaglig regnalism*. Då församlingsmedlemmarna fick i samband med uttagandet av kollekt höra om projekt på olika håll i riket förstärktes omedvetet deras riksidentitet. I kyrkan påmindes församlingsmedlemmarna av den politiska makten också på många andra sätt, till exempel genom förböner till kungafamiljen eller kungliga symboler i kyrkorummet.

Joonas Tammela analyserar i sitt bidrag hur präster genom sina predikningar byggde upp uppfattningar om människors inbördes samhörighet bland åhörarna samt underlättade gestaltningen av den lutherska trons lärosatser. I bokens sista artikel behandlar Lauri Viinikkala och Ella Viitaniemi språkbruk och praxis på sockenstämmor. På sockenstämmor behandlades viktiga lokala frågor och de anses vara en grundbult i den nordiska möteskulturen. Genom att granska tre socknar i Satakunda och Egentliga Finland visar författarna hur förvaltningspraxis och den skriftliga politiska kulturen förstärktes på det lokala planet under 1700-talets senare hälft. Både bönder och överhetens representanter blev vana att vid behov ifrågasätta riktigheten i protokollen. Prästerna i de finskspråkiga socknarna hade en betydande roll även språkligt, eftersom de fungerade som en länk mellan den svenskspråkiga centralförvaltningen och det finskspråkiga lokalsamhället. Det var ovanligt att bönder kunde läsa annat än tryckt skrift, varmed de kunde misstänka att protokollet inte motsvarade det som beslutits på sockenstämman, men under seklets lopp ökade de finska böndernas skriftlighet och politiska kompetens. Kyr-

koherden Anders Lizelius försökte för egen del lösa problemet genom att föra protokoll på finska i de ärenden som berörde en stor del av församlingsmedlemmarna.

Viinikkalas och Viitaniemis artikel hör till de bidrag som tydligast kopplar samman kyrkan, prästerskapet och samhället. Dessvärre är antologin i viss mån spretig. I vissa artiklar förblir kopplingen till det övergripande temat, i synnerhet den samhälleliga biten, en aning vag, även om antologins tre skickligt valda teman binder ihop bidragen. De enstaka fallstudierna kunde ha starkare sammanbundits till kyrkans och den framväxande statens allians. Med tanke på läsare som inte kan finska och som komplement till den engelskspråkiga allmänna sammanfattningen hade det också varit bra med abstrakt på engelska av alla artiklar var för sig. På det hela taget tillför artiklarna i antologin emellertid ny kunskap till forskningen om kyrkans och prästerskaps betydelse i det tidigmoderna samhället.